

OZODLIKDAN MAHRUM QILINGAN SHAXSLARGA NISBATAN QO‘LLANILADIGAN RAG‘BATLANTIRISH VA INTIZOMIY JAZO CHORALARI: HUQUQIY TAHLIL VA AMALIYOT

To‘rayev Sayfiddin

Termiz davlat universiteti yuridik fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17907502>

Annotatsiya

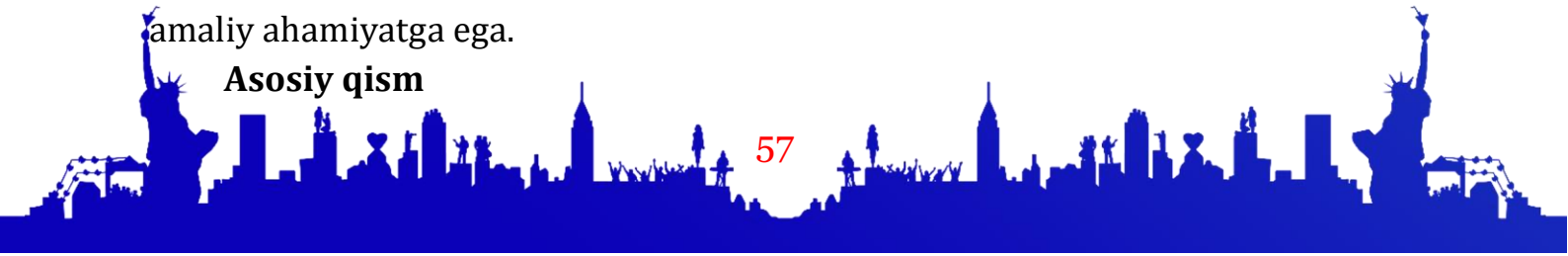
Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasining jinoyat-ijroiya tizimida ozodlikdan mahrum etish jazosini o‘tayotgan mahkumlarga nisbatan qo‘llaniladigan rag‘batlantirish va intizomiy jazo choralarining huquqiy tabiati, maqsadi va samaradorligini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi (JIK), BMTning “Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari” (Nelson Mandela qoidalari) va soha bo‘yicha nazariy qarashlar qiyosiy o‘rganilgan. Maqolada rag‘batlantirish choralarining mahkumni resotsializatsiya qilishdagi o‘rni hamda intizomiy choralarning qonuniylik va insonparvarlik tamoyillari asosida qo‘llanilishi masalalari yoritilgan. Shuningdek, tizimni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Zamonaviy huquqiy demokratik davlatlarda jinoiy jazoning maqsadi faqatgina jinoyat sodir etgan shaxsni jazolash bilan cheklanib qolmay, balki uni axloqan tuzatish, jamiyatga qayta moslashtirish (resotsializatsiya) va yangi jinoyatlar sodir etilishining oldini olishdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sud-huquq sohasidagi islohotlari doirasida jazoni ijro etish tizimini insonparvarlashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Ushbu jarayonda mahkumlarning xulq-atvorini boshqarishning eng samarali vositalari bu – rag‘batlantirish va intizomiy jazo choralaridir. Bu ikki institut penitentsiar pedagogikaning “qamchi va pryanik” usuli sifatida qadimdan mavjud bo‘lsa-da, ularning huquqiy reglamenti va qo‘llash amaliyoti doimiy takomillashuvni talab etadi. Rag‘batlantirish choralari mahkumda kelajakka ishonch, qonunga itoatkorlik va mehnatga muhabbat tuyg‘ularini shakllantirsa, intizomiy jazo choralari tartib-intizomni mustahkamlash va jazoning muqararligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, amaliyotda ushbu choralarni qo‘llashda ba‘zan subyektiv yondashuvlar kuzatilishi, xalqaro standartlarga to‘liq rioya etilmasligi yoki mahkumlarning o‘z huquqlarini yetarli darajada bilmasligi kabi muammolar mavjud. Shu bois, mavzuni chuqur tahlil qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Rag'batlantirish choralari: Resotsializatsiya sari qadam
ag'batlantirishning asosiy maqsadi — mahkumni tuzalishga, intizomli
bo'lishga va jamiyatga foydali inson sifatida qaytishga rag'batlantirishdir.

JIKning 107–109-moddalariga ko'ra:

- Tashakkur e'lon qilish.
- Avval qo'llangan intizomiy jazoni muddatidan oldin olib tashlash.
- Qo'shimcha so'zlashuvga yoki uchrashuvga ruxsat berish.
- Uzluksiz uchrashuv muddatini uzaytirish.
- Yashash sharoitlarini yengillashtirish (koloniya turini o'zgartirish).
- Manzil-koloniya o'tkazish.
- Jazoni yengil turga almashtirish uchun tavsiyanoma kiritish.
- MISO (muddatidan ilgari shartli ozod qilish)ga tavsiya kiritish.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining (JIK) 102-moddasiga ko'ra, rag'batlantirish choralari mahkumlarning namunali xulq-atvori, mehnatga va o'qishga bo'lgan vijdonan munosabati, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlarda faol ishtirok etishi uchun qo'llaniladi. Bu choralar mahkum ongida "yaxshi xulq – yengillik va erkinlik kaliti" degan tushunchani mustahkamlashga qaratilgan.

Rag'batlantirish turlari va ularning ta'sir mexanizmi: Qonunchilikda belgilangan rag'batlantirish turlarini (JIK 102-modda) shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

Ma'naviy va qisqa muddatli moddiy rag'batlar: Bularga tashakkur e'lon qilish, qo'shimcha uchrashuv berish, telefon orqali so'zlashuv huquqini berish, posilka yoki yo'qlov olish huquqini oshirish kiradi. Bu choralar tezkor ta'sirga ega bo'lib, mahkumni kichik yutuqlari uchun taqdirlashga xizmat qiladi.

Huquqiy maqomni o'zgartiruvchi rag'batlar: Bu eng kuchli motivatsiya beruvchi choralar hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

Jazo muddatini o'tash sharoitini o'zgartirish (JIK 103-modda): Masalan, umumiy yoki qattiq tartibli koloniyadan manzil-koloniya o'tkazish. Bu mahkumga yarim erkin sharoitda yashash, oilasi bilan ko'proq vaqt o'tkazish va hattoki muassasa hududidan tashqarida ishlash imkonini beradi.

Muddatidan ilgari shartli ozod qilish (MSO) yoki jazoni yengilrog'i bilan almashtirish: Bu mahkum uchun eng oliy mukofotdir. Bu choralar faqatgina mahkum "tuzalish yo'liga qat'iy kirgan" deb topilgandagina qo'llaniladi.

Qo'llash tartibi: Rag'batlantirish choralari muassasa boshlig'ining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi. Muhimi, rag'batlantirishni qo'llashda shaffoflikni ta'minlash maqsadida, ko'pincha maxsus komissiyalar xulosasiga tayaniladi. Bu korrupsiya xavfini kamaytiradi va adolatni ta'minlaydi.

Intizomiy jazo choralari: Zarurat va Chegaralar

Har qanday jamiyatda bo'lgani kabi, yopiq muassasalarda ham tartib-qoidalarni buzish holatlari uchrab turadi. Intizomiy jazo choralari jazolash maqsadida emas, balki tarbiyalash va tartibni saqlash maqsadida qo'llanilishi lozim.

Qonunchilik asoslari: JIKning 105-106-moddalarida jazo choralari belgilangan bo'lib, ular qoidabuzarlikning og'irligiga mutanosib bo'lishi shart (proporsionallik prinsipi).

Yengil choralar: Hayfsan e'lon qilish.

O'rta og'irlikdagi choralar: Navbatdagi uchrashuvdan mahrum qilish, oziq-ovqat sotib olishni cheklash.

Og'ir choralar: Intizomiy bo'linmaga (IZO) kiritish (15 sutkagacha) yoki kameraga qamab qo'yish (6 oygacha).

Eng og'ir chora: Mahkumni manzil-koloniya dan umumiy tartibli koloniyaga yoki koloniyadan turmaga qaytarish (jazo sharoitini og'irlashtirish).

Xalqaro standartlar (Mandela qoidalari) va milliy qonunchilik: BMTning "Nelson Mandela qoidalari" (43-qoida)ga ko'ra, tan jarohati yetkazish, qorong'u kameraga qamash, ovqatni kamaytirish kabi jazo turlari qat'iy taqiqlanadi. O'zbekiston qonunchiligi ushbu standartlarga to'liq moslashtirilgan. Xususan, intizomiy bo'linmaga kiritishdan oldin mahkum tibbiy ko'rikdan o'tkazilishi shart. Agar shifokor mahkumning sog'lig'i ushbu jazoni o'tashga imkon bermasligini tasdiqlasa, jazo qo'llanilmaydi yoki kechiktiriladi.

Jazo qo'llashdagi protsessual kafolatlar: Intizomiy jazo qo'llashdan avval mahkumdan tushuntirish xati olinishi shart. Bu mahkumning o'zini himoya qilish huquqining bir ko'rinishidir. Shuningdek, qo'llanilgan jazo ustidan mahkum yuqori turuvchi organlarga, prokuraturaga yoki sudga shikoyat qilish huquqiga ega.

"Tuzatish" va "Jazolash" o'rtasidagi muvozanat

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, faqat jazo choralariga asoslangan tizim mahkumlarda agressiyani kuchaytiradi va "qamoqxonada submadaniyati"ning rivojlanishiga olib keladi. Aksincha, rag'batlantirish tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilishi mahkumlarda ijtimoiy foydali aloqalarni tiklashga yordam beradi. Masalan, so'nggi yillarda O'zbekistonda joriy etilgan "Mahkumlarning xulq-atvorini baholash mezonlari" (elektron reyting tizimi) inson omilini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Agar mahkum mehnat qilsa, kitob o'qisa, tadbirlarda qatnashsa, unga ballar beriladi va bu ballar avtomatik ravishda

rag'batlantirishga asos bo'ladi. Qoidabuzarlik esa ballarni kamaytiradi. Bu tizim adolatli va shaffof mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda.

TAKLIFLAR

Jazoni ijro etish tizimida rag'batlantirish va intizomiy jazo amaliyotini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi: "Progressiv tizim"ni raqamlashtirishni kengaytirish: Rag'batlantirish va jazo choralari qo'llashda inson omilini minimallashtirish uchun "Aqlli qamoqxona" (Smart Prison) texnologiyalarini keng joriy etish. Mahkumning xulq-atvorini baholash to'liq avtomatlashtirilgan tizim orqali amalga oshirilishi lozim. Psixologik korreksiya dasturlarini rag'batlantirish bilan bog'lash: Faqatgina mehnat emas, balki g'azabni boshqarish (anger management), oilaviy munosabatlarni tiklash kabi psixologik treninglarda qatnashishni ham rag'batlantirishning asosiy mezonlaridan biriga aylantirish. Alternativ intizomiy choralarni joriy etish: Intizomiy bo'linmaga (izolyatorga) qamash o'rniga, mahkumni muassasa ichidagi qo'shimcha obodonlashtirish ishlariga jalb qilish yoki dam olish vaqtini qisqartirish kabi yengilroq, ammo tarbiyaviy ahamiyatga ega choralarni kengaytirish. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish: Rag'batlantirish va ayniqsa, og'ir intizomiy jazo choralari (masalan, turmaga o'tkazish) qo'llashda Ombudsman huzuridagi Milliy preventiv mexanizm vakillarining ishtirokini ta'minlash. Mahkumlar uchun huquqiy savodxonlik: Mahkumlarga o'zlarining rag'batlantirishga bo'lgan huquqlari va intizomiy jazo ustidan shikoyat qilish tartibini tushuntiruvchi doimiy kurslarni tashkil etish.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan rag'batlantirish va intizomiy jazo choralari – bu shunchaki ma'muriy vosita emas, balki murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir. Ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan rag'batlantirish va intizomiy jazo choralari jazoni ijro etish siyosatining o'zagi hisoblanadi. Rag'batlantirishlar mahkumni ijobiy xulq-atvoriga undasa, intizomiy choralari tartib-qoidalarga rioya etishni ta'minlaydi. Ularning to'g'ri va mutanosib qo'llanilishi nafaqat muassasa ichidagi tartib-intizomni saqlashga, balki eng muhimi, mahkumlarni tuzatish va ularni jamiyatga foydali a'zo sifatida qaytarishdek oliy maqsadga xizmat qiladi. Tizimni yanada takomillashtirish, insonparvarlik va qonuniylik prinsiplariga to'liq rioya etilishini ta'minlash kelajakda qamoq jazosining samaradorligini oshirishga asos bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining zamonaviy jinoyat-ijroiya siyosati jazolashdan ko'ra tarbiyalashga ustuvorlik bermoqda. Rag'batlantirish choralari

mahkumda umid uyg'otsa, qonuniy va adolatli qo'llanilgan intizomiy choralar mas'uliyatni his qilishga o'rgatadi. Ushbu ikki qutb o'rtasidagi oltin o'rtalikni topish, tizimni shaffolashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish – jinoyatchilikni kamaytirish va jamiyat xavfsizligini ta'minlashning garovidir. Zero, Dostoevskiy aytganidek: “Jamiyatning sivilizatsiya darajasini uning qamoqxonalari qarang baholash mumkin”. Bizning maqsadimiz – jazolovchi emas, balki tuzatuvchi va tarbiyalovchi adolatli tizimni barpo etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Yangi tahrir). – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi. (Rasmiy manba: lex.uz, so'nggi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
- 3.Birlashgan Millatlar Tashkiloti. “Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari” (Nelson Mandela qoidalari). BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyasi, 2015-yil.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”.
- 5.Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat-ijroiya huquqi. Darslik. – Toshkent: TDUYI nashriyoti, 2018.
- 6.Fayziyev Sh.F. Ozodlikdan mahrum etish jazosini ijro etishda mahkumlarni rag'batlantirish institutini takomillashtirish masalalari. // “Huquqiy tadqiqotlar” jurnali, 2021.
- 7.Zokirov B. Penitentsiar tizimda inson huquqlari va xalqaro standartlar. Monografiya. – Toshkent: Adolat, 2020.

